

Bergen op Zoom

Drie keer maagd

17 maart 2012

De sukkel! Hij was verliefd... Smoor. Tot ver over zijn oren. Terwijl toch iedereen weet dat je daar niet moet aan beginnen in een familie waar ze allemaal zalig of heilig zijn. Of op het punt staan dat te worden. Een soort familiekwaal, zeg maar. En toch, hij had Gertrudis in de ogen gekeken en was verkocht. Voor eeuwig. In plaats van eeuwige zaligheid bezorgde hem dat echter bijna eeuwige verdoemenis!

De sukkel was een ridder en die had dus een oogje op Geertrui. Of een prins. Het hangt ervan af wie het vertelt. Hoe dan ook: ze had hem in niet mis te verstane bewoordingen diets gemaakt dat hij beter in een andere vijver kon gaan vissen. Zij zou haar maagdelijkheid streng bewaken en niet een man maar het kloosterleven omarmen. Nochtans was zij niet wraakzuchtig. Dat zou een kandidaat heilige trouwens niet passen. Zo had ze een heildronk uitgebracht en hem haar zegen meegegeven toen zij afscheid van hem nam. Wat hij op dat moment waarschijnlijk nogal magertjes vond. Hij bleef het wel proberen. Wat wil je? Jong zijn, hè. En gewoon zijn om zijn zin te krijgen. Hij weerde zich zogenaamd als een duivel in een wijwatervat. En ziedaar: je spreekt van de duivel en je ziet zijn staart. Die verscheen dan ook op het toneel. Zonder wijwatervat maar met een heleboel gladde praatjes en loze beloften. De verliefde gek liet het zich aanpraten om zijn ziel te verkopen aan dat individu dat naar pek en solfer stonk. Het hielp absoluut niet! Doch na de contractuele zeven jaar verscheen, klokslag middernacht, weer die louche fielt om de aankochte ziel op te eisen. Maar! Zelfs de meest gehaaide sjoemelaar laat zich wel eens in de luren leggen. Gertrudis had bij het afscheid van haar gesjochten minnaar immers op zijn heil gedronken en hem de zegen na gegeven. Daardoor had de satan geen macht over die ziel. Zo werd de ridder door de verdiensten van Geertruida van eeuwige verdoemenis gered. Zij zal er zich wellicht niet meer van bewust geweest zijn want ondertussen had zij zich al uitgehongerd. Nu zouden wij dat anorexia noemen maar toen kon je daar heilig mee worden. Want, weet je, we zijn Geertrui, Gertrudis, Geertruida eerder al een paar keer tegengekomen. De dame met de kromstaf en het rare opschrift in Vlassenbroek. En in het verhaal over Lennik kwam de hele door heiligheid bevangen familie ook al eens uit de coulissen.

Precies op de dag dat deze wandeling plaats vond was het 1353 jaar geleden dat Sint-Gertrudis stierf. Op 17 maart, haar naamdag dus, begonnen vroeger weer de werkzaamheden op het land. Het was een oud gebruik om op die dag een briefje tegen de schuurdeur te spijkeren met de tekst: „*Heden is het Sinte Geertruydendag, dat rat noch muis hier komen mag*“.

Volgens de overlevering zou Gertrudis voor enige tijd verbleven hebben in een kapel in de omgeving van Bergen op Zoom. Een heiligdom dat door de heilige Amandus was gesticht. Het bleek later dat de oorkonde waarop dit was gebaseerd een vervalsing was. Evengoed werd er geloofd dat zij haar staf in de Bergense grond had geplant waarop daar terstond een bron ontsprong! Een zoetwaterbron, let wel, en dat vlak bij het zoute water van de Oosterschelde. Een wonder dus, zoveel is zeker. Vervalste oorkonde of niet, deze maagd drukte voor eeuwig haar stempel op de stad. Er werd op de plaats van het mirakel een kapel gebouwd. Al is men ondertussen, behalve aan de oorkonde, ook al wat gaan twijfelen aan de juiste plaats van die oorspronkelijke bron.

De Sint-Gertrudiskapel dicht bij de Binnenschelde

Waar ze ook precies stond, die oude Middeleeuwse Sint-Gertrudiskapel, het was hoe dan ook binnen het rechtsgebied van de Heer van Borchvliet. Later ging dat over naar het doorluchtig Huis van Glymes. Van deze Heren van Bergen op Zoom is in het kleine ronde venster boven de ingang van de huidige kapel nog het wapen te zien. Daarnaast staan ook nog het wapen van Bergen op Zoom en dat van Nijvel. Sint-Gertrudis kwam namelijk oorspronkelijk daar vandaan. Nu heet dat daar Nivelles en ze zoeken er al een kwart eeuw lang naar een bende. Maar niet al te intensief. Door de eeuwen heen werd ook deze kapel niet gespaard. Pas aan het einde van de twintigste eeuw en dankzij de hulp van vrijwilligers, kwam de huidige Sint-Gertrudiskapel daar waar ze nu staat. Dat is niet de originele plaats want de nieuwe kapel staat enkele honderden meter meer naar het noorden. De nieuwe plaats is gekozen dichtbij de oude Stadsfontijn, waarvan de fundamenten onder de grond liggen naast de Olof Palmebrug aan de Binnenschelde.

Het schijnt tot op onze dagen nog gebruikelijk te zijn in sommige middens om de heildronk van Sint-Gertrudis uit te brengen. Met *de drank van Sint-Geertensminne*. Hetgeen een heildronk op vertrekkende reizigers en pelgrims is. Om hen een goede reis en een behouden terugkeer toe te wensen. Zeg je dan „proost“ of „preuts“?

Poëzie

In Bergen op Zoom zijn het niet enkel dwazen die schrijven op deuren en glazen. Zowat overal in de stad vind je gedichten. Soms gevelgroot, soms van wat bescheidener afmetingen. Maar, om aan te knopen met het voorgaande:

Overal in de stad vind je gedichten. Ook aan de voet van deze dikke boom

*Op Sint-Geertrui slecht weer,
zes weken valt er regen neer.*

Al kan je het niet direct poëzie noemen, het rijmt wel. En blijkbaar zijn we ondertussen ook van zes weken goed weer verzekerd want Sint-Geertrui had op de verjaardag van haar afsterven gezorgd voor aangenaam weer.

Mijn eerste kennismaking met Bergen op Zoom, althans met de naam van die stad, was ook al in de vorm van een dichterlijke ontboezeming. In de lagere school werden we minstens een paar keer per week samengedreven om als een karikatuur van een koor één of ander lyrisch kunstwerk geweld aan te doen. De zangfreak in het derde leerjaar liet ons dus ook kennis maken met exempels van de Nederlandse liederenschat. Waarin vechten, roven en bloedvergieten werden geprezen. Er moet iets mis geweest zijn met de ademtechniek van de man. Hij kon zichzelf zo vreselijk geweld aandoen bij het voorzingen dat hij daardoor een hoogrode kop kreeg. Die soms zelfs wat naar het blauw begon te neigen. Wat één van ons, na zo'n vertoning, met enig ontzag deed fluisteren: „*Edde da gezien? IJ wier zu blaas as ne kogel!*“ (Heb je dat gezien? Hij werd zo blauw als een kogel!) En, wat dacht je dat ons in de maag werd gesplitst? Naast Piet Hein zijn naam is klein en zijn daden benne groot? Ja, ja, het kon niet missen:

Merck toch hoe sterck!

*Merck toch hoe sterck nu in 't werck sich al steld,
Die 't allen tijd' so ons vrijheit heeft bestreden.
Sie hoe hij slaeft, graeft en draeft met geweld,
Om ons goet en ons bloet en onse steden.*

*Hoor de Spaensche trommels slaen!
Hoor Maraens trompetten!
Siet hoe komt hij trekken aen,
Bergen te bezetten.*

*Berg op Zoom hout u vroom,
Stut de Spaensche scharen;
Laat 's Lands boom end' zijn stroom
Trouwlijck doen bewaren!*

In die trant gaat het nog wel even door. Wij snapten er geen draad van, destijds. Maar het ging over vechten enzovoort en dus zou het wel iets avontuurlijk zijn. Op de meester na waren wij allen na de oorlog geboren en dus betekende dat bloedvergieten voor ons niets méér dan wat je in de cinema kon zien van mensen die raar praatten met onderschriften die te snel gingen. Waar de goeden altijd wonnen en de helden nooit stierven.

Wisten wij veel dat het woord „Maraen“ een scheldwoord was voor een Spanjaard. Het was afgeleid van het Spaanse woord *marrano*, dat verwijst naar Spaanse moslims en joden die onder dwang christen waren geworden. Dat het „vroom“ eigenlijk „dapper“ betekende, dat wisten we evenmin. Verderop in de tekst worden nog wat spottende woordspelingen gemaakt. *Spinola* krijgt een veeg uit de pan waar er *spinnen* worden opgevoerd.

„*Cordua en kruijd spoedig voort*“ is een sneer naar *Don Gonzalo de Córdoba*, een Spaans aanvoerder, die als *korde-wagen* (kruiwagen) wordt opgevoerd. En *Velasco* als *'t Vlas*.

Waar wij ook al totaal onkundig van waren, was het historische feit dat de heroïsche tekst van Merck enzovoort te danken was aan de Tachtigjarige oorlog. Bergen op Zoom nam een strategische positie in op de grens van noord en zuid. Toen de hertog van Parma in 1588 vanuit het zuiden oprukte, trachtte hij de stad op de knieën te dwingen door ze in te sluiten. Het Beleg van Bergen op Zoom. Zonder succes, het beleg werd uiteindelijk afge-

slagen. Om goed voorbereid te zijn wanneer dat soort situatie zich nog eens zou voordoen werden versterkingen aangelegd.

En inderdaad: de Spanjaarden probeerden het opnieuw. Dit keer onder leiding van *Spinola*. Dat was in 1622. Dit her-nieuwde Beleg van Bergen op Zoom kon worden weerstaan door de versterkingen die vanuit zee werden aangevoerd. Het was naar het schijnt de enige keer dat *Spinola* een veldslag verloor. Het lied van *Adriaen Valerius* is overigens op dit laatste beleg gebaseerd.

Ze hadden er wel een handje van weg, daar in Bergen op Zoom, om hun geschiedenis op rijm aan het nageslacht kond te doen. In 1397 brandde bijna de hele stad af. Toentertijd waren de huizen haast helemaal in hout en dikwijls met riet gedekt. Dus wanneer er wat mis ging, brandde dat als een fakkel:

*In het soetste van de meye
Was tot Bergen groot geschreye,
't verbrande alle stocken, staecken
behalve Olifant en Draecke.*

Huisnummers kende men toen nog niet. Belangrijke huizen werden aangeduid met een naam. De Olifant en de Draecke aan de Grote Markt waren de twee enige huizen die in het inferno gespaard bleven. Het huidige Hotel de Draak is gevestigd in een pand uit 1500 dat het resultaat is van een reeks ingrijpende verbouwing. De kelders, evenwel, hebben

tongewelven en die stammen wel degelijk nog uit de 14^e eeuw. Het is nu het oudste hotel van Nederland. De Olifant die aan de rechterkant van de Draak staat, is er ook nog steeds. Het was ten tijde van de brand een poortgebouw over de Sint-Annastraat. Het huis werd in 1544 aangekocht en bij het Stadhuis gevoegd.

Een meer hedendaags gedicht staat op een bakstenen gevel, ergens. Het is van *bert bevers*. Zonder hoofdletters, ja. De man schijnt die niet te gebruiken.

niets blijft

behalve toch het idee

je hoeft hier niet

geboren te zijn

om hier vandaan

te willen komen

Kijk, dat kan je volgens mij op heel verschillende manieren interpreteren...

Van de Wal in het groot

Wat je vooreerst niet zou verwachten is dat de naam van Bergen op Zoom in de Parijse Arc de Triomphe staat gebeiteld. Dat komt doordat de stad die voordien nog nooit door een vreemde mogendheid was ingenomen, door de Fransen in 1747 werd veroverd. *La Pucelle* (de maagd) raakte haar maagdelijkheid toen kwijt aan die goddeloze Fransen. En dus werd de triomf van die natie voor eeuwig in steen geschreven. Nu staat er in het centrum van de stad een restaurant dat zich *La Pucelle* noemt. Ze laten zich voorstaan op hun klassiek Franse keuken!

Ik vroeg me af waar „pucelle“ vandaan kwam want het was een Frans woord dat me niet bekend was. Het blijkt te maken te hebben met de maagd van Orléans: Jeanne d'Arc. Die zo werd genoemd. Ondertussen heeft het plaatsje waar ze geboren werd, zijn naam aangepast van Domrémy tot Domrémy-la-Pucelle.

Er is nog meer wat je niet zou verwachten omtrent Bergen op Zoom. De stad ligt in het uiterste westen van Noord-Brabant, dicht bij de provincie Zeeland. En wie Zeeland zegt, die denkt toch automatisch „vlak“? Wel, dat klopt niet helemaal. Althans niet hier. De stad ligt

De steilrand heeft zijn naam niet gestolen zoals dit beeld toont. Deze foto werd op een andere tocht gemaakt. Ergens tussen Ossendrecht en Bergen op Zoom.

namelijk op de Brabantse Wal, de overgang tussen twee totaal verschillende landschappen.

De Brabantse Wal is een opvallende verhoging in het landschap. Ze is te vinden op het grondgebied van de gemeenten Woensdrecht, Bergen op Zoom en Steenbergen. De oostelijke begrenzing ervan ligt voor een deel ook in de gemeente Roosendaal. De wal heeft de kwalificatie van aardkundig waardevol gebied gekregen en het is inderdaad iets bijzonder. Het meest opvallend in het landschap van de Brabantse Wal is de zogenaamde *steilrand*. Dat is een abrupte overgang van de hoger gelegen zandgronden naar de lager gelegen zee-kleipolders. De steilrand, die ook wel

hoge rand of *zoom* wordt genoemd, is waarschijnlijk ontstaan door erosie door de rivier de Schelde en door de zee. Hij bereikt hoogten tot algemeen ongeveer 20 meter boven zeeniveau. Het hoogste punt op de Brabantse Wal is de Hoogenberg bij Putte. Dat is op 39,1 meter boven NAP. Het laagste punt is het Steenbergsch Oudland (- 1,5 meter NAP). De kenmerkende hoogteverschillen van de Brabantse Wal zijn ontstaan in de laatste IJstijd. Maar de Brabantse Wal kent nog meer verrassingen. Het landschap is namelijk

ongewoon divers. Dat komt doordat er zoveel verschil is in grondsoorten en bodemgesteldheid. Zo vindt men hier klei-, en zandgronden, bossen en heidevelden, stuifduinen, polderlandschappen en zoet en zout water. Het is uiteraard aan deze grote verscheidenheid te danken dat de Brabantse Wal het leefgebied is van vele soorten planten en dieren. Door zijn hoge ligging werd het gebied al vroeg ontgonnen. De zandgronden werden gebruikt voor bosbouw. Daarvan getuigen sommige nu nog bestaande dennenbossen. Er werden ook landgoederen aangelegd en er werden kastelen gebouwd. De lager gelegen kleigronden zijn vooral landbouwgrond. Hier en daar liggen ook nog resten van kreken. De natuur trekt zich vanzelfsprekend niets aan van de grenzen die door de mens zijn uitgedacht. Dat is te merken in het Grenspark *De Zoom-Kalmthoutse Heide*. Dit grensoverschrijdende park ligt op zowel Belgisch als Nederlands grondgebied.

De kerk van Geertrui

Dominant in de skyline van de stad is de toren van de Sint-Gertrudiskerk. Die toren wordt gemeenlijk „*De Peperbus*“ genoemd. Een naamgeving waaraan de vormgeving van de bovenkant van de toren niet vreemd is. Een oude legende vertelt dat Sint-Gertrudis de kerk zou hebben gesticht in 654.

De toren van de Sint-Gertrudiskerk, de Peperbus, met een stukje van de Grote Markt in Bergen op Zoom

Het oudste deel van de kerk dat nu nog bestaat is de romp van de toren. Die moet omtrent 1370 gebouwd zijn. De inschatting is namelijk dat deze torenromp behoorde tot een kerk die in de veertiende eeuw werd gebouwd. En die in de 15^e eeuw werd veranderd. Laat in de 15^e eeuw was het de bedoeling de kerk uit te breiden. Zelfs in zoverre dat ze de grootste zou worden in de Lage Landen. Dat feestje ging niet door omdat het geld op raakte zodat de bouw halfweg moest stil gelegd worden. Het deel dat nieuw gebouwd was liet men verkommeren totdat het nagenoeg een ruïne geworden was. Ondanks voortdurend geldgebrek werden toch een nieuw koor

en een nieuw transept gerealiseerd. Tijdens de godsdienstoorlogen van 1580 werd de kerk geplunderd en kreeg ze een bestemming als militaire opslagplaats. Bij de beschieting van Bergen op Zoom door de Fransen in 1747 werd de kerk grotendeels verwoest. Om de kerk later te herbouwen legde men de lat veel minder hoog. Ze werd bijvoorbeeld 9 meter lager. De toren kreeg zijn peperbus.

In 1586 werd de kerk ingericht voor de hervormden. Het nieuwe koor en transept werden afgesloten en in 1698 afgebroken. Het materiaal dat daardoor beschikbaar kwam werd gebruikt voor de aanleg van vestingwerken. Van 1586 tot 1966 had de Hervormde Gemeente dit gebouw in bezit. Zij hadden de middeleeuwse kerk ook nooit moeten afstaan. Dat kwam doordat de kerk, nadat ze tot bijna op de grond was verwoest door bombardementen van de Fransen, werd heropgebouwd door de protestanten. Met protestantse fondsen en protestantse stenen. De maatregelen ten tijde van Napoleon om kerken terug te geven aan de katholieken gingen daarom aan Bergen op Zoom voorbij.

De Hervormden bleven de dienst uitmaken in hun Grote Kerk. Daar kreeg men spijt van toen bleek dat het niet mogelijk was om blijvend de middelen bij mekaar te krijgen om dat grote gebouw te restaureren en te blijven gebruiken. Als je niet meer weet wat aangevangen dan zadel je daar maar de overheid mee op. Zo werd in 1966 de kerk overgedragen aan de gemeente. Die zou het gebouw gaan restaureren en dan werd er wel uitgekeken

naar een nieuw gebruik. Zo was de redenering.

Was de geschiedenis van de kerk in het verleden al bewogen, ook in een recenter tijdsgewricht sloeg het noodlot toe. In 1972 brak er brand uit in de kerk. Het hele interieur ging in de vlammen op. Inbegrepen het 18^e-eeuwse pijporgel van De la Haye. In de jaren tachtig van vorige eeuw werd het gebouw vervolgens gerestaureerd. Althans: iets wat er op moest lijken. Het schijnt me toe dat het ten dele eerder conserveren dan wel restaureren is geweest. Het complete, ernstig beschadigde dak van het middenschip en de zijbeuken werd vervangen door een plat grintdak. Alleen van de dwarsbeuk en koor bleef het dak gespaard. En toen stelde zich de vraag: „Wat nu?“ De gemeente Bergen op Zoom overlegde met de katholieke parochies en de voormalige eigenaresse, de hervormde gemeente. Het plan dat daaruit voortkwam was voor sommigen wat moeilijk verteerbaar. Het kwam hier op neer: de gemeente zou het gebouw in eigendom en dus in onderhoud houden. Verder zouden twee parochies in het centrum van de stad moeten fuseren, hun gebouwen afstoten en hoofdgebruiker worden van de Sint-Gertrudiskerk. Dat hield in dat zij zouden betalen voor het verwarmen van de kerk en voor wat klein onderhoud. De hervormde gemeente kreeg tegelijk een beperkt gebruiksrecht.

Het grote voordeel van deze overeenkomst was dat de lege gerestaureerde kerk in één keer opnieuw gemeubileerd werd. Met de inboedel die uit de beide katholieke kerken zou overblijven. Daaronder waren twee kansels, bijzondere Vlaamse biechtstoelen, een Ibach pijporgel uit 1863 en een nog ouder koororgel. Het Ibachorgel moest grondig gerestaureerd worden. Waarvoor een stichting trachtte het nodige geld bijeen te brengen.

In 1987 werd de kerk opnieuw ingewijd door de bisschop van Breda Monseigneur Ernst en werd ze weer in gebruik genomen. Het is nu dus weer een katholieke parochiekerk.

Behalve dat de kerk uiteraard gebruikt wordt voor de eredienst leent ze zich ook bijzonder goed voor concerten. De akoestiek heet uitstekend te zijn. Wanneer er een concert wordt gegeven, dan word de kerk omgedraaid. Niet dan men het hele gebouw gaat ronddraaien maar het concertpodium wordt onder het Ibachorgel geplaatst en alle stoelen in de kerk worden omgedraaid. De *Hortus Musicus Religiosus* is het vaste koor van de kerk en zij geven jaarlijks meerdere concerten. Daarnaast wordt onder meer eens per twee jaar de *Matthäuspassion* van Bach uitgevoerd door het *Concertkoor van Bergen op Zoom*.

Gevraagd naar de Maagd

Is de Sint-Gertrudiskerk slechts bij gelegenheid het toneel voor een kunstbeleving dan is er vlakbij een voorbeeld te vinden waar dat een veel definitiever vorm heeft aangenomen. Staande op de Grote Markt kan je haast niet naast een andere kerk kijken. Gewezen kerk, moet ik zeggen want de Heilige-Maagdkerk heeft zeer grondig de bordjes verhangen: het is een theater geworden! Sindsdien mag je daar dus vloeken in de kerk.

De voormalige Heilige-Maagdkerk. Nu de Stadsschouwburg „De Maagd“

Deze kerk werd in vijf jaar tijd gebouwd en ze raakte af in 1829. Ze was bestemd voor de katholieke inwoners van het oude stadscentrum. In de kerk werden in de loop van de jaren diverse verfraaiingen aangebracht. Zoals, bijvoorbeeld, een schitterend hoogaltaar, een monumentaal orgel, de glas-in-loodramen en decoratieve wandschilderingen.

Uit het voorgaande verhaal bleek al dat de protestanten beslag hadden gelegd op de Sint-Gertrudis. Nadat de katholieken weer in de grote kerk terecht konden, had de Heilige-Maagdkerk niet echt nog veel te betekenen. Als kerk dan. Ze werd omgebouwd tot een sfeervolle stadsschouwburg, *De Maagd*, met 650 zitplaatsen. Een

ongewone transformatie die diverse grote architectuurprijzen heeft gewonnen. Het kerkgebouw van De Maagd wordt door velen beschouwd als een typisch voorbeeld van de „*Waterstaatstijl*“ die kenmerkend heet te zijn voor de eerste helft van de 20^e eeuw. De naam voor de stijl is ontstaan doordat ingenieurs van het ministerie van Waterstaat in die tijd de ontwerpen maakten of ze controleerden voordat eventuele rijkssubsidies werden toegekend.

Ei zo na was deze kerk verdwenen. Het gemeentebestuur wilde het gebouw eerst afbreken om in plaats daarvan een theateraccommodatie bouwen. Van overheidswege zag men dat plan niet zitten en het werd afgewezen. Daarop startte men een onderzoek naar de mogelijkheid om de kerk zelf om te vormen tot stadsschouwburg.

Onno-Greiner / Martien van Goor Architecten BV te Amsterdam maakte een ontwerp voor de restauratie, de verbouw en de inrichting. De werkzaamheden werden op de voet gevolgd door de landelijke media. Ze werden in 1990 afgerond. Het kruis was inmiddels vervangen door een vergulde bol: de kerk was immers de kerk niet meer. Prinses Margriet opende op 30 augustus 1990 officieel de Stadsschouwburg De Maagd.

Niet vies van een markies

Bergen op Zoom was tot 1287 een deel van de Baronie van Breda. Derhalve werd het tot die tijd bestuurd door de Heer van Breda. Toen Arnoud van Leuven als heersende heer kinderloos stierf werd ervoor gekozen om het Land van Breda te verdelen tussen de nakomelingen van de twee dochters van Godfried II: Beatrix en Sophia. Hierdoor werd het land gesplitst in twee heerlijkheden. Zo ontstond naast het Land van Breda ook het Land van Bergen op Zoom waarvan de gelijknamige stad de kern was.

In 1533 werd de heer Anton van Glymes door keizer Karel V verheven tot markies en werd deze heerlijkheid een *markiezaat*. Let wel: de spelling is niet verkeerd. Het *Markiezaat van Bergen op Zoom* wordt op een afwijkende manier geschreven. Met een extra “e”. Om bij de geschiedenis te blijven: formeel werd de heerlijkheid daarmee tot een hogere rang verheven dan de Baronie van Breda. Haar feitelijk belang werd daardoor echter niet groter want Karel V bepaalde wel dat de markiezen onderdanen en leenmannen van het hertogdom Brabant moesten blijven.

In 1795 kwam er een einde aan het Markiezaat van Bergen op Zoom, en in 1801 is het markizaat gekocht door de Bataafse Republiek.

Nog voordat ze markies werden, lieten de heren van Bergen een imposant stadspaleis bouwen. Daartoe werden aan het einde van de 15^e eeuw de Mechelse bouwmeesters Antoon I Keldermans en Rombout II Keldermans aangesproken. Het *Markiezenhof*, of het „*Hof van Bergen*“ zoals het ook werd genoemd, moest waardig genoeg zijn om hoge gasten te ontvangen. Bergen op Zoom werd immers steeds belangrijker als handelsstad en dus maakten allerlei goudvinken daar al eens hun opwachting. Het zou één van de mooiste laat-gotische stadspaleizen van West-Europa worden. Het heeft in elk geval een indrukwekkende voorgevel meegekregen. In de hofzaal staat een zogeheten Christoffelschouw die zomaar even 15 000 kilogram weegt! Ze werd in 1521 ontworpen door de beeldhouwer Rombout Keldermans. Hier ontvingen de heren en markiezen hun gasten. In 1511 was het paleis voltooid.

Het Markiezenhof kwam aan het eind van de 17^e eeuw in handen van buitenlandse vorstenhuizen. In 1698 was François Egon de la Tour d’Auvergne de laatste markies die nog echt in het Markiezenhof woonde. Hij liet het paleis moderniseren volgens de normen van die tijd. Dat gebeurde nogal ingrijpend en het geheel werd er niet beter of mooier door. Toen er in 1795 een einde kwam aan het Markiezaat van Bergen op Zoom, legde het Franse leger beslag op het Markiezenhof en werd het paleis gebruikt als militair hospitaal. Vanaf 1815 werd het Markiezenhof een kazerne. Tijdens die kazernejaren raakte het paleis volledig in verval. In de jaren zestig van de 20^e eeuw werd begonnen met de restauratie. De binnenplaatsen werden weer aangelegd zoals ze geweest waren bij de bouw in de 15^e eeuw.

In 1987 werd het gerenoveerde Markiezenhof door koningin Beatrix geopend. Van 2008 tot oktober 2009 werd het opnieuw verbouwd en werden onder meer de stijkamers gerenoveerd. Zoals ik zelf kon vaststellen ziet het er schitterend uit. Bij het betreden van het binnenplein lijkt het erop dat men in een ander tijdvak terecht komt.

Een kijkje in het Markiezenhof

In de pot

*Door tij & tijd bestendigt
deze verschansing woorden
die zich niet laten kennen:
strijd roert ons tot wie we zijn
in de dunte der dagen.*

Aan het woord zijn de dichters van „Kijk in de Pot“, een stadspark. Een voormalig militair terrein. Ingeklemd tussen de binnenstad en het beton van de Scheldeboulevard en de Bergse Plaat. Het gebied is 20 hectare groot. Het ligt op de steilrand van de Brabantse Wal tegenover een aantal voormalige polders. Die werden echter door de Sint-Felixvloed van 1530 door het water verzwolgen. Hierna werd het terrein onder meer gebruikt door pottenbakkers om er klei te winnen. In de ondergrond was namelijk die grondstof volop aanwezig. Van die kleiwinning getuigen nu nog de diepe kuilen die her en der in de grond werden uitgegraven en die bij diverse opgravingen werden teruggevonden. Want er is een tijd geweest dat Bergen op Zoom een heleboel pottenbakkerijen telde.

Toen, in 1606 de vestingwerken van de stad werden gemoderniseerd, werd op het terrein een redoute gebouwd. Vanaf deze hoogte keek men als een pottenkijker vanop de steilrand over de Oosterschelde en in de laaggelegen schorren. Zo is het gebied aan zijn naam gekomen. Nog vóór het Beleg van Bergen op Zoom van 1622 werd de redoute door een retranchement met het Bossche Bolwerk bij de Bospoort verbonden. Later, rond 1700,

De Binnenschelde die nagenoeg aan Kijk in de Pot grenst.

kwamen er nog drie lunetten bij: Camus, Rasant en Kijk in de Pot genaamd. De redoute werd gesloopt en vervangen door een grotere, die Op het Schor of Slikredoute werd genoemd. Ze bestond uit een rechthoekige, omwalde ruimte die voorzien was van artilleriegeschut. Dit diende ertoe om eventuele vijanden die vanuit de Oosterschelde de stad zouden naderen naar de dieperik te blazen. De redoute heeft haar diensten bewezen toen de Fransen de stad aanvielen. Wat niet belette dat ze die toch innamen. Op hun beurt kregen de Fransen dan in 1814 de Engelsen op hun nek. Waarbij de redoute ook weer een rol speelde.

Nadat de vesting geen doel meer diende bleef het gebied tot ver in de 20^e eeuw in gebruik als militair oefenterrein. In 1921 werd een deel van het terrein vrijgegeven voor bebouwing. De rest van het terrein bleef Rijkseigendom dat in 1979 verkocht werd aan de gemeente Bergen op Zoom. In 1986 werd een bos aangeplant. In 1998 dan, werd besloten om het terrein, dat inmiddels aan de Binnenschelde grensde, in te richten als stadspark.

Het volk of Anton

Alle lyrische dichtkunst is mooie leugentaal.

Het bovenstaande heb ik niet geschreven. Ik wou dat het anders was maar het is een citaat dat toe te schrijven is aan *Anton van Duinkerken*. Hier geboren in 1903 en nooit vergeten want zowat overal in de stad is wel iets aan te treffen waar hij de hand in had. Of wat ter zijner ere daar werd neergezet. Onder andere is er een park dat zijn naam draagt. Dat heette eerst het Volkspark maar daar is men op terug gekomen om de grote literator te eren. Het was overigens het eerste park waar deze toch me doorheen leidde.

Eigenlijk heette hij Wilhelmus Johannes Maria Antonius Asselbergs. Hij noemde zichzelf van Duinkerken omdat hij ten onrechte dacht dat zijn voorgeslacht daar vandaan kwam. Hij was dichter, essayist en literair-historicus. Aanvankelijk werd hij opgeleid tot missionaris. Daartoe volgde hij de humaniora aan het klein-seminarie Ypelaar te Ginneken. Vervolgens bezocht hij het groot-seminarie Bovendonk te Hoeven. Hij was dus voorbestemd om het Woord uit te dragen. Maar de weg die hij daartoe koos was toch na enige tijd de journalistiek. Hij werd in 1927 vast criticus van het katholieke dagblad *De Tijd*. In datzelfde jaar werd hij ook redacteur van *Roeping*. Hij kwam een paar keer in aanvaring met de geestelijke overheden door wat hij geschreven had. Zodat hem tot tweemaal toe een bisschoppelijk schrijfverbod werd opgelegd. Tenslotte wijdde hij zich geheel aan de letteren.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog schreef hij onder pseudoniem verzetspoëzie. In 1942 werd hij gevangen gezet in het interneringskamp van Sint-Michielsgestel. Door hem te gijzelen en te dreigen met executie dachten de Duitsers het verzet in bedwang te kunnen houden.

Hij wist dus waar hij het over had toen hij de laatste verzen schreef van het gedicht „*Thuis, op het kerkhof*“

*„Sla geen geloof aan klanken, die u trekken,
De waarheid is een vuur, geen ijdel woord,
Wie waarheid spreekt, die draagt een schroeiwond voort“.*

In Bergen op Zoom zijn nog tal van herinneringen aan Van Duinkerken te vinden: op de Markt staat het beeld van Hein Vree uit 1977, waar Van Duinkerken staat voorgesteld alsof hij volop in gesprek is. Verder is er een gedenkplaat opgehangen aan zijn geboortehuis in de Sint-Josephstraat. Er staat een borstbeeld van hem in de Bibliotheek van Bergen op

Zoom en er is een basisschool naar hem vernoemd. En het park, maar dat wist je al.

Trek de ravelijn

Bergen op Zoom is een vestingstad geweest. Dat is hier en daar nog te zien aan bepaalde gebouwen en aan resten van versterkingen die de stadsuitbreiding min of meer hebben overleefd. Zoals *De Ravelijn*.

Ravelijn op den Zoom

Het was *Menno van Coehoorn* die een aantal ideeën had om de vestingwerken te verbeteren. Dat drong zich stilaan op want het was zaak een versterking te ontwerpen die bestand was tegen het geschut dat al behoorlijk krachtig geworden was in de 17^e eeuw.

In een burcht konden de boogschutters zich nog achter de kantelen verschuilen. Tegen het geweld van de kanonnen was een dergelijke verdediging niet meer bestand. Het was een koud kunstje om dwars door de muren te schieten. Dus werd een heel ander systeem uitgedacht.

Een grachtenstelsel met verdedigingswallen in een vertande vorm, de bastions. Daarmee werd de stad omringd. Dat resulteerde in de zogenaamde Oud Nederlandse Vestingwerken. Het systeem was niet zonder fouten. Militaire strategen kwamen er al snel achter dat door lang genoeg vanuit links, rechts en het midden aan te vallen op één punt, er een bres geslagen kon worden in de verdediging. Niet zo best.

Coehoorn bedacht een methode om in de hoofdgracht voor het bastion en links en rechts daarvan, een ravelijn of halve maan te plaatsen. Het werd een vijfhoekig stenen eiland met hoge, steile wanden. Van daaruit kon heel veelzijdig het hoofd geboden worden aan wisselende krijgssomstandigheden. In alle voorwaartse richtingen kon de vijand onder vuur worden genomen. Het systeem kreeg de naam van *Nieuwe Nederlandse Verdedigingswerken*.

Bergen op Zoom was indertijd het grote voorbeeld van dit soort vestingbouw en het geheel was hier zeer uitgebreid. Door de stadsuitbreiding aan het einde van de 19^e eeuw werd er veel gesloopt. Deze ravelijn is nog het enige restant.

Poort

De Gevangenpoort of Lieve Vrouwpoort

Een ander voorbeeld van een versterking waar deze tocht me langs heeft geleid was een stadspoort. Ze werd gebouwd in de 12^e eeuw. Elke stad die wat betekende had toen stadsmuren. Dat is allemaal goed en wel om onverlaten buiten te houden maar tenslotte moest je toch ook nog naar behoeven in en uit de stad raken. Dus waren er in die stadsmuren poorten voorzien. De ingang van zo'n poort was erg smal. Mensen konden er vanzelfsprekend doorheen maar ook, juist gepast, karren. Op die manier kon steeds gecontroleerd worden wie er in en uit liep. Het was belangrijk dat zo'n poort goed herkenbaar was. Dus werd ze opvallend gemaakt zodat ze al van ver te zien was. Hoewel die poorten dus nodig waren, betekenden ze

tegelijk ook een zwakke plaats in de verdediging van de stad. Daardoor drong zich een extra bescherming op. Vandaar dat er torens aangebouwd werden en verstevigingen.

De enige resterende poort hier in Bergen op Zoom werd in de volksmond *Gevangendoort* genoemd. Omdat men er gevangenen in opsloot. In de archieven werd deze poort ook wel *Steen* of *Steenpoort* genoemd. Een naam die ook in andere belangrijke steden van die tijd voorkwam. Zoals in Antwerpen en Gent.

De naam *Lieve Vrouwendoor* heeft ze te danken aan het feit dat er dichtbij, nog niet zo lang geleden, een kapel stond die aan Onze-Lieve-Vrouw was gewijd.

In de middeleeuwen werden dus gevangenen opgesloten in de stadspoort. Die stonden op de nominatie voor lijfstraffen. Dit kwam neer op een lange tijd opgesloten zitten met als extra traktatie nog wat stokslagen of zelfs de doodstraf.

In 1422 werd een klok geïnstalleerd. Dat deed men niet om de zaak met wat leuk klokgeluid te verlevendigen maar wel om het het sluiten van de poort aan iedereen duidelijk te maken. De poort werd bij zonsondergang namelijk gesloten met een valhek. Niemand kon dan de stad nog in of uit op een normale manier.

Aan de kant die naar de stad was gericht werden twee zogenaamde *arkeltorens* gebouwd. Daarin konden mensen zitten die de stad in de gaten hielden. Om te zien of er ergens brand uitbrak. Wanneer dat het geval was, werd de klok eveneens geluid. Het was zaak snel op te treden en dan nog ging het met al die houten huizen wel eens goed mis. Zoals de brand 1397 en latere calamiteiten van dat soort bewezen.

De Roovere

Een ander verdedigingswerk waar ik tot twee keer toe mee werd geconfronteerd lag niet in Bergen op Zoom zelf maar bij Halsteren: *het Fort De Roovere*.

Dat is een schans die een onderdeel was van de West-Brabantse waterlinie. Het is een aarden fort dat door middel van een wal, de Ligneweg, aan het fort Pinssen is verbonden.

Het Fort De Roovere. Met de „loopgraafbrug“

Het fort is aan de „achterzijde“ open en aan de „voorzijde“ bestaat het uit twee bastions. Het fort had een droge gracht en de hellingen waren begroeid met bomen. In 1747, tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog is het fort belegerd geweest door de Fransen. Uiteindelijk viel de vesting Bergen op Zoom en werd de belegering van dit fort gestaakt.

Het fort was helemaal verwilderd, daarvoor ontoegankelijk en als zodanig nageenog niet meer herkenbaar. Daar wilden sommige wat aan doen. De manier waarop ze dat deden kent voor- en tegenstanders. Alleszins werden de zaken grondig aangepakt. In 2010 werd begonnen met het opknappen van het fort. Daarbij werd een groot deel van de begroeiing verwijderd. De oude grachten werden dieper uitgegraven zodat het fort weer herkenbaar werd. Er wordt wel gesproken van een kaalslag waartegen nogal wat protest rees. Het is ook veel meer een reconstructie dan wel een restauratie geworden. Het geheel ziet er ongewoon strak en stijf uit. De nieuwigheid straalt er vanaf.

Merkwaardig is hoe men de buitenkant met de binnenkant van het fort heeft verbonden. Met de bedoeling mogelijk te maken dat het publiek het fort kan bezoeken. Daartoe moet men wel aan de overkant van de brede gracht raken. Er werd geopteerd om daarvoor geen brug te gebruiken. Die zou duidelijk de lijnen verstoord hebben en het fort ten dele een ander uitzicht hebben gegeven. Daarom heeft men gekozen voor een soort houten loopgraaf die door de gracht gaat en waar je doorheen kan stappen en toch droge voeten houden. Het wordt toepasselijk een loopgraafbrug genoemd en de Engelstaligen spreken zeer beeldend over een „Moses bridge“. Het lijkt er inderdaad wat op alsof de wateren hier gescheiden worden zoals Mozes dat eens deed met de Rode Zee. Iets heel ingenieus dat, bij mijn weten, zijns gelijke niet kent.

Spijtig is verder wel dat men van de gelegenheid die de reconstructie bood geen gebruik heeft gemaakt om een archeologisch onderzoek uit te voeren. Het is duidelijk dat in de onmiddellijke omgeving nog sporen moeten te vinden zijn van de Franse bezetting. Lokale amateurs met metaaldetectoren vinden er nog geregeld kartetskogels die van deze belegering afkomstig moeten zijn.

De groet

Tot besluit wil ik je nog graag de groet van *Aleidis Dierick* meegeven. Zoals die in duidelijke witte letters op een hoge, zwarte en vlakke gevel staat.

De groet

*Gereisd tot aan de laatste grens.
Dit land vraagt langzaam leven.
Omarm mij, vrome Scheldestroom.
Verzoen mij, onverbeterlijke Lethe.*

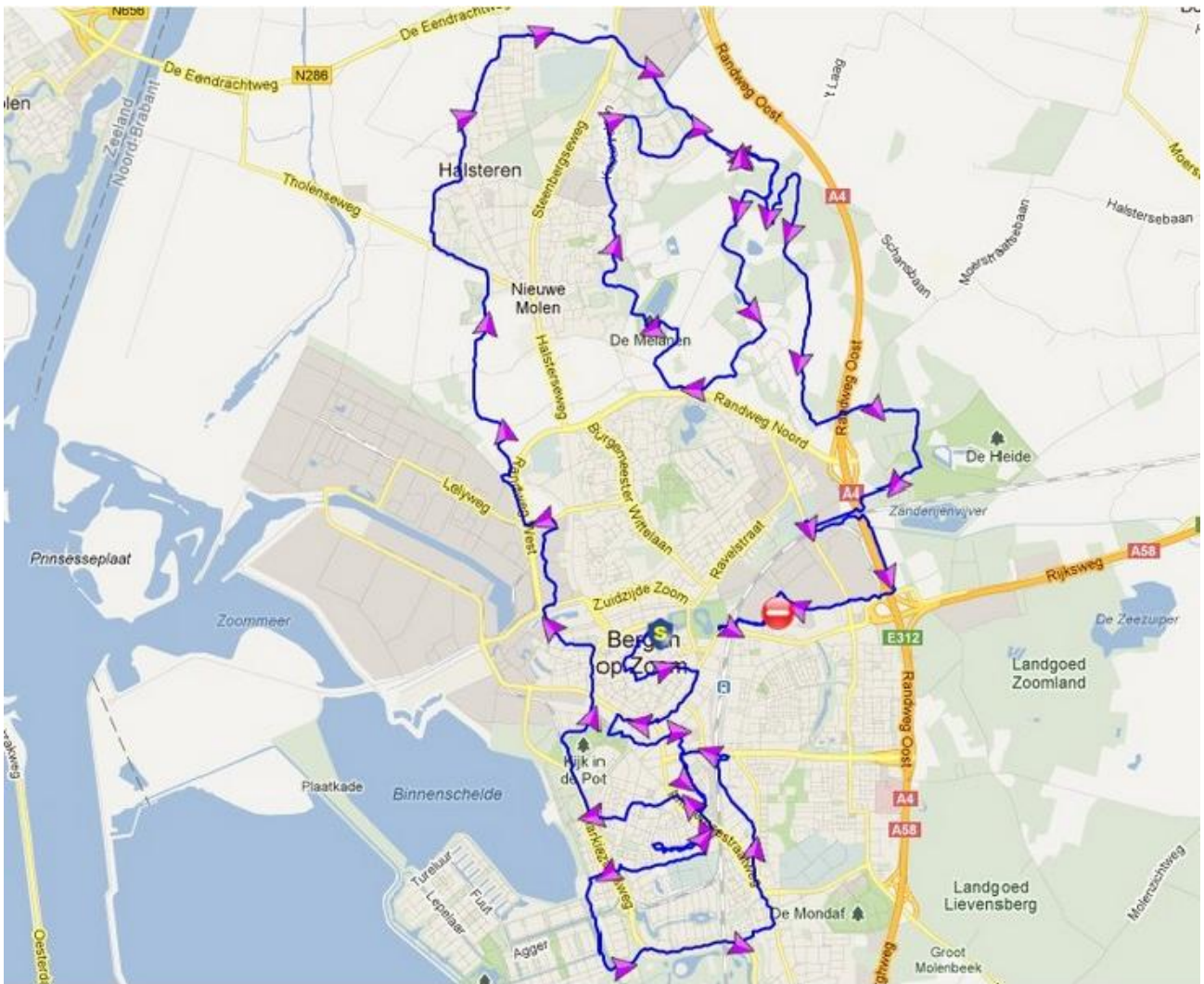
*De winters en de zomers gaan.
De wind waait warm uit Vlaanderland.
De oude bomen zijn verplant.*

*Herinnering kleurt de kindertijd.
Het hart is van zijn vracht bevrijd.
Een schip vaart naar de overkant.*

*Een mens staat aan het hoogste raam.
Een hand wuift achter glas.
De zwaluw vangt haar thuisreis aan.*

*Gij wandelt langs een zoom van gras.
Kijk op! Hoe snel de wolken gaan!
Voorbijganger,
blijf staan!*

De track van de wandeling door het land van Bergen op Zoom. 30 kilometer lang.

© 2012
Michel Christiaens